

ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ
ՍԵՒ ԿԱՏՈՒՆ

Վիպակ

Երևան - 2020

ԳԼՈՒԽ Ա ԱՆՎԵՐԱԴԱՐ

Երեկոն բաւական յառաջացած էր, երբ ելան սինեմայէն:

- Ծնողքդ չե՞ն բարկանար եթէ այսպէս ուշ վերադառնաս տուն,-հարցուց տղան դաստակի ժամացոյցին նայելով.
- Սուտ մը կը գլորեմ... Կ'ըսեմ ընկերուիհիս մօտ էի, դաս կը սորվէինք,- ըստ աղջիկը չարաձճի ժպիտով մը.
- Հապա՞ եթէ մէկը տեսած ըլլայ մեզ.
- Ո՞վ պիտի տեսնէ, մութին մտանք, մութին ալ ելանք:

Տղան ձեռք ըրաւ ու թաքսի մը կեցուց. տեղատրուեցան ետեւի նստարանին վրայ, վարորդին թելադրեց երթալիք ուղութիւնը ու կրթնեցաւ յենակին. թեւը երկարեց ու փորձեց գրկել աղջկան ուսը, սակայն քաշուեցաւ վարորդէն, որ ըստ վարորդներու սովորութեան, գլխավերեւի հայելիէն մերթ ընդ մերթ կը նայեր իրենց: Աղջիկը,- Դիմացդ նայէ,- պոռաց, խօսքը վարորդին ուղղելով: Մարդը անմիջապէս ենթարկուեցաւ ու հայելին շեղեց: Այսպիսի պահպանողա-

կան միջավայրի մեջ կանանց հանդէպ որեւէ դոյզն ոտնագութիւն, կրնայ անբաղձալի հետեւանքներու դուռ քանալ. այդքանը գիտէր վարորդը: Աղջիկը գլուխը ետեւ թեքէց ու յենեց տղուն երկարած թեւին: Տղան քիթին տակէն գոհ ժպտեցաւ. տղամարդը ի՞նքն էր, թէ՝ ընկերուիին...

Հաճելի դողը, որ քանի մը անգամ մազլցած էր իր ներսիդին, կրկնուեցաւ: Աղջկան մազերը այնքան քնքշօրէն կը դտղտացնէին թեւը, որ տղան հազիւ զապէց կատաղօրէն աղջկան համբուրելու ցանկութիւնը: Արդէն սինեմային մեջ կողք կողքի, թեւերու շփումէն այնքան վերացած էր տղան, որ գրեթէ քան չէր դիտած, հակառակ որ աչքերը պաստառին էին. աղջիկը շատ աւելի հանգիստ էր, ուժեղ նկարազրի մը բոլոր յատկանիշները կը ծփային դեմքին անդորրութեան վրայ:

Տալիային աչքերը փակ էին ու փողոցի լոյսերը մերթ կը լուսաւորէին, մերթ կ'անհետանային դեմքին վրայէն: Տղան կը դիտէր անոր խաղաղ երեսը, թարթիչները ու յատկապէս կարմիր, լեցուն շրթունքը ու ինքզինք երջանկութեան թեւերուն վրայ կը զգար. մեղատը թերջանկութիւն, քանի որ յաձախ մեղքերը, այսինքն արգիլուած քաները աւելի ցանկալի կ'ըլլան: Կը մտածէր, որ այս օրէնքներն ու կաշկանդումները

որքան անարդար են. ինչու՝ մարդ զրկուած պիտի ըլլայ իր սիրած բաները ունենալէն: Աղամ-Եւայի առասպելական պատմութիւնն է, ուր Աստուած արգիլեալ պտուղը ուտողներուն պատժեց... բայց ինչու՝ պտուղը դրաւ անոնց դիմաց: Գեղեցիկին, գրաւիշին, համեղին հանդեալ ցանկութիւն ըստածը կայ չէ՝, իսկ ցանկութեան շղթայ զարնելը դիրի՞ն է:

Տարուած էր այս մտածումներով ու նոր զգաստացաւ, երբ աղջիկը առանց աչքերը բանալու, գլուխը թեքեց իր կողմը ու շշնչաց.

- Զաւէն, զիտեմ որ մեր սկզբ ապագայ չունի, բայց միշտ պիտի սիրեմ քեզ...

Զաւէն չպատասխանեց, բայց աղջկան ըստածը երկար ատեն չարչրկեց միտքը: Մէ՞ր... Ահա բառ մը, որմէ միշտ սարսափած էր, երբ աղջկայ մը հետ հազիւմէկ երկու անգամ առանձնացած, անոր անմիջապէս յաջորդած էր «Զիս կը սիրե՞ս»ի անխուսափելի հարցումը: Պարզ, եռատար, անմեղ բառ մը, որուն ետեւէն զիտէր թէ ինչեր պիտի յաջորդէին: Ա՛յս այս աղջիկները, խելքերնին-միտքերնին միայն ամուսնութիւն է, ծնողական դաստիարակութեան հետեւանք: Սակայն հիմա, Տալիային պարագային հարցը լրիւ տարբեր է ու ահա արդէն աղջիկը ինքը կանխէց:

Վաթունական թուականներու վերջերն էր:

Համալսարան յաճախելու առաջին օրէն հասկցաւ,
որ կանուխ եկողը կրնայ տեղ գտնել նստելու համար
դասարանին մէջ, որ աւելի սրահի կը նմանէր 200
տեղանոց իր նստարաններով, սակայն ուսանողու-
թեան թիւը շատ աւելի ըլլալով, ուշացողները դուրս
կը մնային ու պատուհաններուն մօտերը կանգնելով,
կը հետեւէին դասախոսութեան ու ոտքի վրայ գրի
կ'առնէին խօսուածը:

Յաճախ կը յաջողէր կանուխ զալ ու տեղ գրաւել,
նոյնիսկ ընկերոջ մը համար ալ կողքին տեղ կը պա-
հէր: Նոյնը կ'ընէին նաեւ ընկերները. իրարու կ'օգ-
նէին ոչ միայն տեղ պահելով, այլ իրարու նօթագրու-
թիւններ փոխանցելով, քանի դասագիրք չկար, կամ,
մինչեւ տպուէին դասագիրքերը, տարին կէս կ'ըլլար:

Իր առաջին տարին էր համալսարանին մէջ ու տա-
կաւին շատ բան ունէր սորվելիք, ոչ միայն համալսա-
րանի հետ կապուած, այլ ընդհանրապէս քաղաքին,
քանի Հալէպէն եկած էր ու սենեակ մը Վարձած ըն-
կերներուն հետ: Մայրաքաղաքի բնակիչ ըլլալու հա-
մար, որոշ դժուարութիւններ պիտի դիմագրաւէր,
մասնաւրաբար՝ կենցաղային եւ նիւթական:

Ատեն մը ետք ծանօթութիւններու շրջանակը ընդարձակեցաւ, մտերմացաւ տեղացի աղջիկներու հետ ալ, որոնք զրեթէ չէին յարաբերեր միւս տղոց հետ, որոնք իրենց ամբողջ ուսումը մինչեւ պաքալորիա, տղայոց վարժարաններու մէջ առած ըլլալով եւ յանկարծ երկսեռ շրջանակի մէջ ինկած, աղջիկներու կողքին, տեսակ մը չտեսի, սոված գայլերու պէս, աչքի տակէ կը չափէին աղջիկները վերէն վար, լորցունքուտ, բաց բերաններով ու չէին կրնար կեղրոնանալ դասին վրայ, բան մը, որ չէր խուսափեր աղջիկներու աչքերէն ու կը զզուեցնէր զիրենք:

Իր պարագային, հարցը տարբեր էր, տարիներով երկսեռ դպրոցներու մէջ մեծցած, շատ սովորական էր աղջիկներու ներկայութիւնը: Ուսանողուիիները նկատած էին տարբերութիւնը եւ չէին քաշուեր իր ներկայութենէն, շատ հանգիստ ու բնական կը նկատէին անոր հետ իրենց յարաբերութիւնը, երթալով աւելի կը մտերմանային իրեն հետ եւ յաճախ ալ, դասամիջոցներուն թէյարանը միասին կ'ըլլային սեղանի մը շուրջ: Կը պատահէր նաեւ, որ երբեմն երբ ուշացած ըլլար, աղջիկներէն մին ձեռքի շարժումով մը զինք կը կանչէր, կողքին վերապահած նստատեղին իրեն տրամադրելով:

Տալիան, որուն պատահաբար ծանօթացած էր, գրաւած էր իր ուշադրութիւնը: Դասարանի աղջիկները, կամ մեծահարուստ ընտանիքներէ էին, քիչ մը չափազանցուած արդ ու զարդով, ու շփացած շարժուձեւերով, կամ ալ, ճիշդ հակառակը՝ ժողովրդային թաղերէ եկած, տգէտ ու խիստ աւանդապահ ընտանիքներու մէջ դաստիարակուած, ոչ ոքի հետ կը յարաբերէին: Տալիան ոչ այս կողմին կը պատկանէր, ոչ ալ՝ այն. թէեւ տեղացի պահպանողական ըմբռնումներով ընտանիքէ կու զար, սակայն անոնց դաստիարակութենէն որոշ չափով ազատագրուած կը թուէր, քանի որ իր հազուածքով, նիստուկացով եւ յատկապէս Զաւէնին հետ յաճախ տեսնուելէ, համալսարանի թէյարանը միասին նստելէ, նոյնիսկ Զաւէնին մօտ գալէ, անոր վարձած սենեակը այցելելէ չեր խուսափեր: Շատ քաղաքավար էր ու շրջահայեաց, գրական հակումներ ունէր եւ հաճելի խօսելաձեւ ու գեղեցիկ ժպիտ մը: Դժուար է մանրամասնել, սակայն ազնուական քան մը ունէր իր վրայ: Զաւէն, առաջին վայրկեանէն համակրեցաւ աղջկան: Զաւէնին համար ալ արտակարգ քան մը չեր այս ընկերութիւնը, այն աստիճան, որ բնաւ կարեւրութիւն չեր տար շրջապատի տեղացի տղոց, որոնց աչքն չեր վրիպէր եր-

կու տարբեր ազգերու եւ կրօնքի պատկանող այս զոյգին երթալով զարգացող յարաբերութիւնը:

Նախանձը անշուշտ իր դերը ունէր, սակայն անկէ աւելի՝ կրօնական «նախանձախնդրութիւնն» էր այս երեւոյթին հանդեպ անոնց մէջ հակակրանք ստեղծողը. տղան իրենցմէ չէր եւ համարձակած էր իրենց աղջիկներէն մէկը «զլիսէ հանել»... ինչ համարձակութիւն... եւ Զաւէնէն անտես թոյն կը կաթեցնէին իրենց աչքերէն:

Զմեռը սկսած էր նահանջել իր դիրքերէն, ակամայ տեղ տալով զարնան զրոհին: Ընկերներով վարձուած յարկաբաժինի իր սենեակին մէջ վառարան չկար, ինչպէս նաեւ կողքի սենեակին մէջ. մէկ հատ վառարան կար միայն միջանցքին մէջ, որ հազիւ ինքզինք կը տաքցնէր. ասոր համար ալ երբ տունն էր, անկողինէն չէր բաժնուեր ու վերմակով ծածկուած, բարձր կռնակին, կը սերտէր դասերը եւ նոյն դիրքին մէջ ալ կը կատարէր զրաւոր պարտականութիւնները:

Սակայն այդ օր ուրիշ բան կար ձեռքերուն մէջ դասագիրքի փոխարէն, բանաստեղծութիւնն մըն էր գրուած էջ մը թուղթի վրայ, որ օր մը առաջ Տալիան իր գիրքէն հանելով, առանց բան մը ըսելու, կամա-

ցուկ մը սահեցուցած էր իր դասագիրքին մէջ: Սիրոյ սրտէ մը բխող զգացումներու ու ապրումներու գեղեցիկ ովունքաշար մըն էր մանրատառ ձեռագրուած, այնքան անկեղծ, այնքան քաղցր: Ստորագրութիւնը յստակ էր, իսկ ձօնը եղած էր անունի մը, որ իրը չէր, տարօրինակ անուն մըն էր, որ սակայն շուտով կրցաւ վերծանել. իր անունը շրջուած ձեւով գրուած էր: Հասկցաւ. աղջիկը չէր ուզած որ հասկցուի հասցեատէրը, եթէ յանկարծ մէկուն ձեռքը իյնայ:

Բերանացի սիրոյ արտայայտութիւններէն ետք, այս գրաւոր խոստովանութիւնը կնքուած փաստաթուղթի պէս բան մըն էր, որ փոխանակ հանգստացնելու զինք, աւելի մտահոգէց: Ժամանցի, կամ սովորական ընկերական յարաբերութիւնը կամաց-կամաց սիրոյ վերածուելով, սողոսկած էր իր ներսիդին ու այդ հոգեվիճակը, որքան հաճելի, նոյնքան մտահոգիչ էր:

Աղջիկը առաջին օրէն ըսած էր, որ իրենց սէրը ապագայ չունի, բայց ո՞վ կարողացած է սահմաններ դնել զգացումներուն, մասնաւորաբար՝ սիրոյ: Սէր կայ հասուն տարիքի, որ լիձի մը հանդարտ ջուրերուն մէջ լողալու կը նմանի, երբ ուզես, կրնաս ափ ել-լել. սէր ալ կայ, յատկապէս երիտասարդական տարիքի, ուր տրամաբանութիւնը միշտ կը պարտուի, երբ կը մենամարտի զգացումին հետ, յատկապէս, երբ

կիրքն ալ իրեն կ’ընկերակցի ու ահեղավագ գետի մը մէջ ինկածի պէս, լողացողը ոչ ափ կրնայ ելլել, ոչ ալ կասեցնել զահավէժ իր ընթացքը:

Այդպէս եղաւ, որքան օրերը թաւալեցան, այնքան աւելի կապուեցան իրարու: Սերը այրող կրակի վերածուեցաւ. իրենց միտքերէն ու սիրտերէն զատ, իրենց մարմինները զիրար կը տենչային: Այդ տարիքին ե՞րբ պատահեր է, որ տրամաբանութիւնը շղթայէ կիրքը: Զգացական սլաքներ կան, որոնք եթէ չգտնեն իրենց թիրախը, միջոցին մէջ կը կորսուին, իրենց կորուստին հետ յուսաբեկումի ու ցաւի հսկայ ալեկոծութիւն մը ձգելով:

Քննութիւններուն պատրաստուելու պատրուակով աղջիկը կու գար իր սենեակը, ետեւէն կը կոպէր դուռը, կը մտնէր վերմակին տակ ու կը փաթթուէր Զաւենին: Քանի մը վայրկեան ետք կը զգաստանային ու կը նստէին անկողինին մէջ ու իրենց ծունկերուն վրայ կը բանային դասագիրքը ու կը սկսէին սերտել: Շատ չանցած, զիրքը կը սահէր ծունկերէն վար, վերմակին տակ իրենց մարմիններու հպումին առթած ջերմութիւնը մոռցնել կու տար դաս ու քննութիւն եւ իրենք կ’իյնային դրախտային հեշտանորի զիրկը:

Յունիս ամիսն էր ու համալսարանական ըննութիւնները մօտ էին. Հաճոյքը՝ հաճոյք, սակայն դասն ու ըննութիւնը անկարելի էր շրջանցել: Եկած էր ուսանելու եւ առանց տարի կորսնցնելու պետք էր համալսարանի քառամեայ շրջանը աւարտէր ու վերադառնար վկայականը ձեռքին, նախ՝ ուրախացնելու համար ծնողը, ապա գործ գտնելու եւ աշխատանքի ասպարեզ մտնելու ու կամաց-կամաց ապագայի ձամբան հարթելու: Յետո՞յ... Յետոյ ի՞նչ պիտի ըլլար իր ու Տալիայի վիճակը. իրենց կապը ու՞ր պիտի տաներ զիրենք: Չեր ուզեր այդ մասին մտածել, քանի անել կացութիւնը գլխապտոյտ կը պատճառէր իրեն ու ամբողջ մարմնով դոդ կ'ելլէր:

Խնձորը կերար, դրախտէն վտարուիլ կայ, չէ: Ետիս գնա՛ սատանայ:

Ի՞նչ սատանայ՝ սատանան ինք չեկաւ, դուն բերիր զինք չէ. չուտեիր արգիլուած խնձորը, չեր զար սատանան:

Չ'ուտէի՞...

Ատենէ մը ի վեր միջոցին մէջ թունաւոր խօսքեր կը ծփային, որոնք սկսած էին աւելի յաճախակի ըլլալ ու աւելի սուր. պատերազմի նախապատրաստութիւններ կը տեսնուիին Խորայէլի դէմ ճակատելու համար:

Պաղեստինի հարցը, որ հանապազօրեայ հացի պէս անպակաս էր մեր կենսասեղաններէն, դարձած էր դժուար կուլ տալիք պատառ: Գունդի վերածուած էր ու արաբին կոկորդը մնացած: Հարկ էր կերպով մը լուծել՝ կա՞մ դուրս հանել, կա՞մ կը կը ու մարսել:

Արաբին համար մարտուելիք պատառ չէր ամբողջ հայրենիք մը կորսնցնելը, թէեւ հրեան արդէն քսան տարի է կուլ տուած էր, սակայն դժուարամարտութեան ստամբուլին ցաւերէն չէ ազատած. ուրե՞մն...

Ուրեմն, պատերա՞զմ. միակ դեղ ու դարմանը երկու կողմերուն ալ:

Արաբական ռատիոկայանները անդադար ռազմահայրենասիրական երգեր կը ձայնասփոշին ու ժողովուրդին ոգեկանը կը ջրդեղէին: Հսկայ արաբական աշխարհը իր քառորդ միլիառ բնակչութեամբ ի վիճակի չէ՞ր ափ մը Խորայէլը արմատախիլ ընելու եւ «Ծովը թափելու», ինչպէս յաճախ կը լսուէր պաշտօնական ու անպաշտօն բերաններէ:

Եւ ահաւասիկ, 1948-ի Արաք-Խորայէլեան պատերազմէն,- ուր Արաքը հայրենիք կորսնցուց, իսկ Խորայէլը «կորսուած հայրենիք մը վերագտաւ», - քանտարի ետք, Պաղեստինի դրկից երկիրները՝ Եգիպտոսն ու Սուրիան կը ձեռնարկէին ազգային-ազատագրական պայքարի մը, որուն վախճանը եթէ նախատեսէին, Խորայէլի ուժը չստորագնահատէին, վստահ որ չեին ձեռնարկեր այս պատերազմը, կամ կը յետաձգէին մինչեւ յարմար առիթի: Հաւատացողներ կային, որ այս ամբողջը միջազգայնօրէն ծրագրուած իսաղ էր, Խորայէլի գոյութեան սպառնալիք հանդիսացող արաբական երկիրները փշազերծելու համար:

1967-ի Յունիս 5-ին, ծրագրուած պատերազմը սկսաւ անակնկալօրէն: Սուրիայ ռազմական ՄԻԿ օդանաւերը Դամասկոսի երկինքը կ'ակոսէին տագնապեցնող հռնդիւններով, յարձակող խորայէլեան օդանաւերուն դէմ դնելու համար, իսկ ՍԱՍ հրթիռները,- ըստ Դամասկոսի ձայնասփիւրին,- ձանձրութաւու պէս, թշնամի օդանաւեր վար կ'առնէին:

Ռմբակոծումներու ձայներն ու ձայնասփիւրի արմուկը թոյլ չեին տուած, որ ծրագրուած գիրքն իսկ բանան: Անկողնին մէջ, երկուքն ալ ականջ կտրած լուսու սահմոկած, աչքերնին անորոշ կէտի մը, չեին զի-

տեր ինչ ընեն: Զաւէնը պատշզամ ելաւ նայելու, թէ ինչ էր դուրսի կացութիւնը. Տալիան մնաց ներսը. փողոցին մեջ տարօրինակ շարժում կար, մարդիկ արագ կը շարժէին ու ցած ձայնով կը խուէին: Տեսարանը բարի բան չէր կանխագուշակեր:

Մտահոգ, անցաւ ներս ու տեսաւ Տալիան, որ արդէն կօշիկները հազած, պայուսակը ձեռքը կը սպասէր.- Ես պէտք է երթամ,- ըստ վախուորած,- տուներնիս հեռու է, ճամբաները չփակուած հասնիմ:

Զաւէն բան չպատասխանեց. ի՞նչ ըսէր, աղջիկը իրաւունք ունէր, իսկ ինք դեռ եղածը լրիւ չըմբռնած, շուար վիճակ մը ունէր: Գրկախառնուեցան, համբուրուեցան ու բաժնուեցան: Տալիան վազելով իջաւ աստիճաններէն, իսկ Զաւէնը պատուհանին վարագոյրին ետեւէն, սպասեց որ աղջիկը թաքսի մը նստի, որ ինք հանգստանայ: Յայտնի էր, որ զարգացող իրարանցումին մեջ թաքսի ճարելը այնքան ալ դիւրին չէր. սակայն, երբ վերջապէս թաքսի մը կեցաւ, Տալիան նստեցաւ ու վեր նայեցաւ յուզումնախառն ժպիտով. Զաւէնին սրտին մեջ բան մը փուլ եկաւ:

Նոր բացուած վերքի պէս, սկիզբը ցաւը այնքան զօրաւոր չէր, մանաւանդ, որ պատերազմի լուրերը գերիշխած էին:

Խուլ պայթում մը ցնցեց սենեակը: Կողքի սենեակը գերզն էր, որ կը պոռար.

-Դատիօն բաց, ուստիօն:

-Ի՞նչ կայ,- հարցուց ու անմիջապէս վագեց ուստիօն բերելու:

-Դատերազմը սկսեր է,- ըստ ընկերը ու միասին սկսան մտիկ ընել ձայնասփոռող լուրերը: Կշռութաւոր ուսկմահայրենասիրական երգերը վայրկեանը անզամ մը կ'ընդհատուէին յայտարարութիւններով:

-Դատերազմը սկսեր է,- կրկնեց ընկերը. Սուրիա, Եգիպտոս, Յորդանան, Իսրայէլ իրար անցեր են, կը լսե՞ս քանիերորդ օդանաւն է, որ վար կ'առնեն մերինները, սովետական ՍԱՍ հակաօդային հրթիռները լաւ գործ կը տեսնեն:

Հաղորդավարը կ'ըսէր, թէ Իսրայէլ յարձակում մը շղթայագերծած է երեք ճակատներու վրայ:

Զաւէն, դեռ պահին լրջութիւնը չէր կոցած ըմբոնել: Սուրիան յաճախ թատերաբէմ դարձած է յեղաշրջման փորձերու. կրակմար, կրակոցի ձայներ, պայթումներ այնքան կրկնուեր են, որ կորսնցուցած են իրենց ահազնութիւնը իրենց նման երիտասարդի ականջներուն ու հոգիներուն: Սակայն այս մէկը անոնց նման չէր:

-Ելենք պատշգամ, տեսնենք ինչ կայ դուրսը,-
ըստ Զաւէն ու թրանզիսթրը մեկ կողմ դնելով, եր-
կուրով դուրս եկան պատշգամ:

Դուրսը փողոցին մեջ վազվոտուք չկար, բայց խա-
ղաղ ալ չեր ուրիշ օրերու նման: Կողքի բոլոր
պատշգամները լեցուած էին դրացի բնակիչներով,
մեծ մասը իրենց պէս համալսարանական ուսանող-
ներ: Բոլորին աչքերը երկինք ուղղուած էին, ուրկէ
պայթիւն մը, ատենը անգամ մը կը պատռէր լուրթիւ-
նը: Տուներէն դուրս թափած մարդիկ, որոնք շունչեր-
նին բռնած վեր կը նայէին, յանկարծ արտասովոր
բզբիւնով մը լեցուցին միջոցը: Բզզիւնը վերածուեցաւ
բարձրածայն խոսակցութեան, ուր տագնապի մը հո-
տը կը պտղտէր: Ենթադրեալ յաղթանակի ճիշերը
շուտ կը մարէին:

Պայթիւնները շատցան: Զաւէնն ու Գեորգը դեռ
չին ըմբռներ կացութեան լրջութիւնը, սակայն, երբ
նկատեցին քովի շնչերէն կարգ մը ուսանողներու
ձեռնապայուսակներով եւ ճամպրուկներով դուրս
գալն ու դէպի հրապարակ շտապելը, իրենք ալ վայր-
կեան մը մտածեցին ու որոշեցին հետեւիլ զացողնե-
րուն, պարզապէս հասկնալու համար, թէ ի՞նչ կ'ընեն
միւսները, ի՞նչ պէտք է ընեն իրենք:

Փողոցը, շնորհած դրույն եւ խանութներուն առջեւ խումբ-խումբ մարդիկ, նայուածքնին դեպի երկինք, երբեմն մատերնին կետի մը ուղղած կը փորձէին իրենց աչքերով տեսնել թշնամի օդանաւերուն ջախջախումը: Թէեւ կարգ մը մարդոց դեմքերուն վրայ ժպիտ կար, սակայն նկատելի էր նաեւ անորոշութեան տագնապը: Վերջապէս պատերազմ էր, իսկ պատերազմը ինչեր կը խոստանայ, մարդ չի գիտեր: Տեսան ինչպէս օտար ուսանողներ կը փորձէին թաքսիներ կեցնել. յաջողողները կ'երթային, մնացողները կը շարունակէին վազքը դեպի մայրաքաղաքի հրապարակը՝ Մարձ:

Հասան մայր պողոտայ. այստեղ արդէն իրարանցումը մեծ էր:

-Քեզի բան մը ըսե՞մ գերգ, եկուր շիփ-շիտակ Մարձէ իջնենք, հոն ամէն ինչ յստակ կ'ըլլայ:

Մարձէն Դամասկոսի սիրտն է. այս հրապարակը Պէյրութի Պուրճի հրապարակին նման ականատեսեղած է Մայիս 6 Մայիս, 1916 ին Ճեմալ փաշայի կողմէ արաք մտաւրականներու կախաղան բարձրանալուն: Ապրիլ 24-ի հայ մտաւրական սերուցքը զիսատելէ ետք, կարգը հասած էր արաբներուն: Թուրքերը միշտ սարսափած են մտաւրականներէ, զինեալ ընդդիմադիրներէն աւելի:

Մարձեի մէջ են նաև երկրի զանազան կողմերը ճամբորդներ փոխադրող քաքսիներու գրասենեակները: Այստեղ արդէն տեսարանը ուրիշ էր՝ հարիւրատը մարդիկ խոնուած փոխադրակառքերու շուրջ, միջոց կը փնտուին քաղաքէն դուրս գալու, սովորական փոխադրավարձքերուն կրկնապատիկը, եռապատիկն ու քառապատիկը առաջարկելով վարորդներուն: Բախտաւորները վեցով, եօթով կը խցկուէին հինգ հոգինց քաքսիին մէջ, միայն թէ վերադառնային իրենց գիւղերն ու քաղաքները: Դամասկոսը մայրաքաղաք է ու բնակչութեան մէկ կարեւոր մասը երկրի զանազան կողմերէն եկած ուսանողներ, պաշտօնեաներ ու զինուորներ են:

Տեսարանը ահաւոր էր. կարկամած կը դիտէին ու նոյնիսկ փորձ չըրին մեքենայի մը մօտենալու: Ոչ յոյս ունէին տեղ գտնելու, ոչ ալ բաւարար դրամ: Սիրտերը սկսան աւելի արագ քաքսիել: Երբ քու քաղաքդ չես, երբ քու տունդ չես ընտանիքիդ կողքին, սովորական մտահոգութիւնը լուրջ տագնապի կը վերածուի ու կը սկսի օձի նման սողոսկիլ սրտէդ ներս:

-Ի՞նչ պիտի ընենք,- վերջապէս խօսեցաւ Գէորգը:

-Ի՞նչ զիտնամ, -ըսաւ Զաւէն այլայլած,- Հալէպ իջնելու յոյս չկայ առայժմ, վերադառնանք, Աստուած մեծ է:

ԱՃՈՂ ՏԱԳՆԱՎՐ ԻՐԵՆԸ ՍՐՄԵՐՈՒՆ ՄԵԶ, ՄՏԱՀԻՆԳ ՈՒ
ԳԼԽԻԿՈՐ ԲՌՆԵցին ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՃԱՄԲԱՆ: Հազիւ հա-
րիւր մեթք մը քալած, ահազանգը հնչեց, որուն հետե-
ւեցաւ շրջող զինուորական մեքենայէ մը ձայնասփոռ-
ուող հրահանգը թէ՝ փողոց դուրս գալը արգիլուած է ու
ամէն մարդ շտապելու է պատսպարան մը: Իրարան-
ցումը աւելի սաստկացաւ, արազացուցին իրենց քայ-
լերը, սակայն շէնքի մը մուտքին երկու համազգես-
տաւորներ կեցուցին զիրենք.

-Ահազանգը չէ՞ք լսեր, իշեք պատսպարան:

-Բայց պարոն, մեր տունը...

-Իշեք պատսպարան, թէ ոչ... ըստ ու զիրենք հրեց
շէնքի դրուեն ներս ու դէպի գետնայարկ, որ հսկայ
սրահ մըն էր, որ բերնէ-բերան լեցուն էր ամէն տարի-
քի ու սեռի մարդոցմով: Աղմուկ, աղաղակ, երեխանե-
րու պոռշտուք, լաց ու կոծ, շնչահեղձ ընելու չափ
քրտինքի հոտ:

Արդէն հարցը լրջացաւ ու վախը մտաւ փորերնին,
մասնաւորաբար Զաւէնին, որ աւելի զգայուն էր եւ
դիւրաբեկ: Վախը վերածուեցաւ խիթի ու Զաւէն
բռնեց փորը: Գիտցաւ, որ այս խիթին դարմանը
միայն զուգարանն է: Բայց ի՞նչ օգուտ, այս խառնա-
րանին մեզ ի՞նչ զուգարան:

-Չեմ կրնար հոս մնալ, միջոց մը պէտք է զոնեմ ու
տուն հասնիմ, ըստ ու քաշեց Գեղրգին թեւէն: Երի-
տասարդ համալսարանականներ, ծնողք հեռու,
առանձին ապրելու ստիպուած ու վարժուած, նեղ
կացութիւններէ դուրս գալու բաւական ճարպիկու-
թիւն ու հնարամտութիւն գործի դնելու կարողութիւն
ունեին:

Մարդկային հոսանքն ի վեր մազլցիլը բաւական
դժուար եղաւ, սակայն դրան առջեւի զինուորը համո-
գելը, թէ՝ շատ անհանգիստ է եւ ահա՝ իրենց բնակա-
րանը դիմացի թաղին ծայրն է, դժուար չեղաւ եւ թոյլ
տուաւ որ դուրս գան: Վազեցէ՞ք, փողոցը մի մնաք,-
պոռաց զինուորը իրենց ետեւէն:

Եւ այսպէս, իւրաքանչիւր փողոցի անկիւնը կեցած
զինուորի մը նոյն խնդրանքը ընելով հասան իրենց
թաղի անկիւնը: Զաւէնը շունչ պիտի քաշէր, որ վեր-
ջապէս պիտի հասնի զուգարան ու հանգստանայ,
երբ ուրիշ զինեալ մը կեցուց զիրենք ու հրեց կողքի
շնորհին գետնայարկը: Այստեղ պատկերը տարբեր էր,
բարեբախտաբար բնակուած նկուղ մըն էր, ուր ուրիշ-
ներ ալ նստած էին, իսկ տանտիրուիին մեծահոգա-
բար եկուորներուն պաղ օշարակ կը հիւրասիրէր:
Զաւէն ա՛լ շղիմացաւ, խնդրեց որ ցոյց տան իրենց
զուգարանը, քանի պիտի պայթէր:

-Ծո տուներնիս պատառ մը ուտելիք չկայ, ըստ
Գէորգը, այս վիճակը եթէ երկարի ի՞նչ պիտի ընենք:

Իրաւունք ուներ, իրենց մօտ գոնէ մէկ երկու
շաբթուայ ուտելիք կ'ըլլար, երբ Հալեպ իջնէին ու վե-
րադառնային ծնողներուն կողմէ բեռնաւորուած տէ-
սակ-տեսակ ուտելիքներով՝ միջուկով Քհիֆթա, սար-
մա, տոլմա, ապուխտ, երշիկ ու տեսակ-տեսակ չորե-
ղիններ, սակայն քննութեան շրջան էր ու երկար
ատենէ ի վեր Հալեպ չէին իջած:

-Կեցիր, ելլեմ դիմացի փուռէն երկու հատ հաց առ-
նեմ գոնէ,- ըստ Գէորգը ու վազեց աստիճաններէն
վեր, սակայն ձեռնունայն վերադարձաւ:

-Փուռին առջեւ այնքան խճողում է, որ անկարելի է
հաց առնել, հեւալով ըստ Գէորգ,- վրան ալ՝ թաղի
զինեալը ամէն վայրկեան կը մօտենայ հաւաքուած-
ներուն, կը ցրուէ զանոնք ու երբ քիչ մը հեռանայ ա-
նոնք ետ կը հաւաքուին մեղուի պարսի պէս:

Ուրիշ ձար չկար, զինեալին չնկատած մէկ պա-
հուն, կծիկը տուին ու հասան իրենց բնակարանը:
Տունը տակնոուվրայ ըրին, բայց քանի մը գլուխ սո-
խէն զատ բան չգտան: Յուսահատ նստեցան ու երբ
գլխիկոր կը մտածէին այս անել կացութենէն դուրս
զալու ձարի մը մասին, փողոցէն կանացի ձայն մը
իրենց անունները տուաւ՝ «Զաւէ՞ն, Գէո՞րգ...

Վազեցին պատշգամ: Մեղան էր, իրեն ընկերուիին, որ թաքսի մը պատուհանէն իրենց անունները կու տար.

-Եալլա, իջէք, Հալեա կ'երթանք կոր, հայրս ինծի համար թաքսի դրկած է, ըսի, ձեզի ալ լուր տամ, միասին երթանք, հոս մնալը վտանգաւոր է:

Հրա՞ շք էր... Հրա՞ շք էր, հապա ի՞նչ էր: Զաւէն սեղանին վրայ բաց մնացած դասագիրքը վերցուց ու առանց ուրիշ բան առնելու Գեորգին հետ վազեց վար եւ միասին նետուեցան մեքենային մէջ ու ինչ տեսնեն, Վիզէնն ու Սագօն ալ մէջն են:

Մեղմուեցան կողք-կողքի, ուրախութեան բացագանցութիւններով, կարծես զիրար նոր գտած էինք, մինչ վարորդը կը փորձէր թաղէ-թաղ սողոսկելով, միջոց մը գտնել քաղաքէն դուրս գալու համար: Ամէն կողմ ոստիկան ու զինուոր, քալելն իսկ արգիլուած է, ուր մնաց ինքնաշարժով...

Վարորդները, ինչպէս միշտ, նոյնիսկ անզրագէտ ու անուս, յատուկ շնորհք մը ունին մարդիկ համոզելու, մասնաւրաբար զիտեն լեզու գտնել ճանապարհային ոստիկաններուն հետ: Սարդը լեզուն ի գործ դրաւ ու երկու ժամ մը թաղէ-թաղ թափառելէ ետք, կարելի եղաւ Հալեա տանող մայրուղին բռնել:

Սեղան լուր էր, տղոց շնորհակալական խօսքերը ընդունած էր ամենայն համեստութեամբ, մինչ տղաքը բառերը իրարու բեռնէն խլելով վիճակը գնահատելէ աւելի, կը փորձէին լիցքաթափուիլ եւ ներսէրնին կուտակուած տագնապը ցրել:

Դամասկոսի սահմաններէն դուրս ազատ շունչ մը քաշեցին: Մեքենան կը սուրար, վարորդը կորսնցուցած ժամերուն տեղը պիտի հանէր ու վայրկեան առաջ հեռանար վտանգուած շրջաններէն:

Կէս ժամ չանցած, տեսան Ատրայի շրջանը լրի կորսուած սեփ-սեւ, թանձր ծուխի մէջ: Թշնամիին ուազմական օդանաւերը ոմբակոծած էին Ատրայի նաֆթի շտեմարանները, հրդեհը կը լափլիզէր չորն ու թացը: «Ապակինները բարձրացուցէք», կ'ըսէ վարորդը, Թաքսին կը ճեղքէ սեւ վարագոյրը ու կ'անցնի: Կ'իջեցնեն ապակինները, ծուխին հոտը երկար ատեն կ'ընկերակցի իրենց:

Քիչ անց, տասնեակներով զինուորական բեռնատար մեքենաներ կու գան դիմացէն, բեռնաւորուած հարիւրաւոր սաղաւարտաւոր զինուորներով, որոնք իրենց զէնքերը վեր բռնած, բազկատարած ու ժպտերես, յաղթանակի երգերով ու կանչերով կը դիմեն դէպի ճակատ, կ'երթան երկիրը պաշտպանելու:

Ինչպիսի՞ ուրախութեամբ զացին եւ ինչպէ՞ս զլիիկոր վերադարձան, եթէ վերադարձան...

Յունիս 5, 1967-ի վեցօրեայ պատերազմը տակնու-
վրայ ըրաւ բոլոր հաշիւները: Բացայայտուեցան շատ
մը քողարկուած իրականութիւններ, վար ինկան դի-
մակներ, սակայն այս պարտութիւնը պատճառ դար-
ձաւ, որ վեց տարի ետք, 1973-ին, նախորդ պատերազ-
մին տուժած արարական երկիրները՝ Եգիպտոսն ու
Սուրիան, վերակազմակերպուած բանակներով, նոր
յարձակումով մը լաւ դաս մը տան «անպարտելի»
կարծուած թշնամիին, ազատազրելով որոշ տարածք-
ներ, թէեւ այդ «դասը» տակաւին չէ ամբողջացած:

Հալեւ հասնողները ինչպիսի կարօտով եւ ուրա-
խութեամբ դիմաւորուեցան իրենց մտահոգ հարա-
զատներուն ու դուռ-դրացիներուն կողմէ, որոնք կ'ող-
ջունէին անոնց ողջ-առողջ վերադարձը ու հարցում-
ներու տարափով կ'ուզէին իրազեկներէն քաղել պա-
տերազմի լուրերը:

Արաբական բանակները կը ջախջախէն Իսրա-
յիլեան զօրքերը, պատերազմը շուտով վերջ կը գտնէ
եւ իրենք կը վերադառնան:

Այո՛, պատերազմը շուտ վերջացաւ, ընդամենը
6 օր, սակայն ջախջախուողները եղան արարական
բանակները: Տան հաշիւը շուկայի հաշիւին չէր